

VAKFIN MENŞEİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

Dr. İsmet KAYAOĞLU

1. Genel Hükümler

İnsanoğlunun hayatta iken yapabileceği en hayırlı kurumlardan biri vakıftır. Esas gâye, dinî anlamda, Allah'ın rızasını kazanmaktır; (1) ama vakıf aynı zamanda insanın ölümünden sonra ismini ve eserini de yaşatan bir kurumdur. Bugün vakıfların giderek önem kazanması, modern cemiyelerde de sosyal yardımlaşmaya duyulan ihtiyacın sonucudur. Vakıf insanların düşünebildikleri en hayırlı kurumdur.

Bu kurumun önemini belirttikten sonra esas konumuz olan bu kurum nasıl ortaya çıktı? İslâm öncesi topluluklarda ve meselâ Türklerde böyle bir kurum var mıydı? Doğuşu ve gelişmesi hangi koşullar altında oldu? gibi meselelere cevap aramaktır.

İslâm bilginlerinin, mezhep imamlarının ilk defa bu kurumu nasıl karşıladıklarını ve daha sonra batılı bilginlerin bu kurum hakkındaki görüşlerini de kısaca belirtmeye çalışacağız.

Bu kurum hakkında, gerek eski gerek yeni bir çok eser (2) varsa da, ülkemizde ilk defa vakıf hakkında etraflı bir araştırmayı yine bu dergide **Fuat Köprülü** yaptı. (3) Onun bu tetkikinden sonra vakfın mahiyeti hakkında kanımızca hiçbir şey yapılmadı. Aradan çok zaman geçmesine rağmen, hâlâ geçerliğini koruyan bu tetkike son zamanlarda Doğu'da ve Batı'da yapılan tetkiklerin ışığı altında yeniden eğilmek gerekmektedir.

Ayrıca burada işaret edilmesi gereken bir husus da vakıf ve bunların ya-

zılı belgeleri olan vakfiyelerin son zamanlar giderek önemini artırmasıdır. Vakıf, artık siyâsî tarihin yanbaşıında iktisâdî tarih, ictimâî tarih, şehir tarihi, idarî ve mâlî tarih ve dinî tarih gibi tarihimizin her dalını aydınlatacak en canlı belgeleri vakfiyelerde bulmaktayız. Bugün Türk tarihçileri, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'ın siyâsî tarihi yanında toplumun canlı yönlerini yansıtacak birçok kurumları üzerinde durmaktadırlar. Vakfiyelerin Selçuklu tarihinin ekonomik ve sosyal yönlerini aydınlatacağına inanan Prof. **O. Turan**, bir kısmını Arapça metinleri ile birlikte Bellekten'de yayınladı (4). Sonra Prof. **A. Temir**, Arapça - Moğolca yazılı Cacabey Oğlu Vakfiyesini, neşretti (5). Ayrıca

- (1) **Bilmen Ö. N.**, Hukuk-i İslâmiyye ve İstilahâtı Fıkhiyye Kâmusu, C. IV, s. 172.
- (2) Eski Türkçe en çok tanınanlara örnek : 1) **Ali Haydar**, Ahkâmü'l Vukûf, İstanbul H. 1340; 2) **Ömer Hilmi Efendi**, Ahkâmü'l Evkâf İstanbul, 1307; Arapça, vakıf hakkında en çok başvurulan kaynaklar ise : 1) **Has-sâf** (ölm. H. 261/M.875), Ahkâmü'l Evkâf, Kahire 1904; **Hilâl b. Yahya** (Ölm. H. 245/M.859), Kitâbu Ahkâmil-Vakf, Haydarabad 1355.
- (3) **Köprülü F.**, Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü, Vakıflar Dergisi, Sayı II, s. 1-35 Ankara 1942.
- (4) **Turan O.**, Selçuk Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun - Aba, Vakfiyesi ve Hayat XI/42, 1947; Selçuk Devri Vakfiyeleri II. Mübârizeddin Ertokuş ve Vakfiyesi, XI 43, 1947; Selçuk Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri XII/45, 1948.
- (5) **Temir A.**, Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 tarihli Arapça - Moğolca Vakfiyesi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1959.

Vakıflar Dergisinde, Osmanlı Devri ile ilgili büyük vakıflar çok defa Osmanlıca metinleriyle birlikte yayınlandıkları halde daha bir çok vakfiye —özellikle en eski tarihli olanlar— neşredek ellemi beklemektedir.

2. Vakfın Menşei Hakkında

a) İslâm Öncesi Vakıflar

İslâmiyetten önce diğer dinlerde, kelimenin özel anlamıyla vakıf var mı idi? Kanımızca bu hususu ayrı ayrı Semâvî dinlerde ve Asya dinlerinde araştırmak gerekmektedir. Hristiyanlık ve Musevilikte vakfın kaynağı ve gelişmesi burada konumuzun dışında kalmakla birlikte Hristiyanlıkta halka değil, kiliseye ve din adamlarına tahsis edilen vakıfların bulunduğu bilinmektedir. Yine Budist vakıfların mevcut olduğu ve en büyük Budist mâbedinin bugün Brahmanlar tarafından yönetildiği de bilinmektedir (6). Zengin Uygur edebiyatının elde kalan belgeleri arasında vakıf vesikaları bulunmuştur. (7)

Eski Önasya uygarlıklarında ve bilhassa Mezopotamya'da vakfın en eski kaynaklarına rastlanır. Bâbil'de Sumula - ilu devrinde tesis edilmiş dinî bir vakıf hakkında bilgimiz vardır. Buna göre, ruhunun selâmetini temin etmek isteyen dindâr bir adam, mâbud Şaarum ile mâbude Şallat adlarına bir mâbed yaptırmış ve tayin ettiği bir rahibin oturması için de bir mülk hibe etmiştir. Bu vesikalarda, vakıf şartlarına riayet etmeyenler hakkında, İslâm vakfiyelerinin sonunda bulunan formüller, aynıyle bulunmakadır. (8)

Anadolu'da yapılan kazılar sonucu Boğazköy'de bulunup bugün Türk - İslâm Müzesinde korunan tabletlerde, vakıf tasnifi içine sokulabilen, Hititler'e ait yazılı tabletlerde vakfiyelere rastlandığı belirtilmiştir. (9)

Vakıf usûlü ferdi mülkiyete dayanmaktadır. Yani şahsın kendi arzu ve irâ-

desiyle mülkünü, hayır kasdıyla, kendi mülkiyetinden çıkarıp kamunun yararına tahsis etmesi olduğundan ferdi mülkiyetin bulunduğu ve korunduğu Hitit tarihinde vakıflara tesâdüf ettiğimiz halde —az önce Bâbil için verdiğimiz örneğin aksine— Sümerler'de vakfa rastlanmadığı belirtilmiştir. (10)

Orta Asya'da Türklerin göçebe hayat yaşamaları nedeniyle, Anadolu'yu yurt edindikten sonra burada yaptıkları vakıfların geleneğini her ne kadar gerilerde aramak gerekirse de eldeki belgelerden onların sosyal yaşayışları için yeterli bilgiye sahip olmadığımız gibi, somut bir vakıf örneği vermeye de bugün için muktedir değiliz. Her çağda ve her toplumda dinî ve laik gayelerle yapılan tesislere bugünkü anlamıyla vakıf demek gerekmez. Vakfa benzer kurumlar eski devirlerde kavimlerde çok defa bir tapınak ve din adamları teşkilâtına lüzum gösteren dinler dolayısıyla doğmuştur. Göçebe olarak yaşayan topluluklarda, Şamanizm'in de özelliği dolayısıyla, bugünkü anlamı ile Vakıf kurumuna benzer kurumlara rastlamıyacağımız tabiidir.

b) Cahiliye Devrinde Vakıf

Bir başka sorun da İslâmiyetten önce Araplarda vakfın mevcut olup olmasıdır. İslâm öncesi Araplarda dinî kurumların bazı hizmetlerine, müebbeden ait olmak üzere, bazı malların tahsis

(6) **Reuben W.**, Budist Vakıfları Hakkında, Vakıflar Dergisi, C. II, s. 180.

(7) Adı geçen eser, s. 180

(8) **Köprülü F.**, (Tanıtma yazısı), Vakıflar Dergisi, C. II, s. 458 .

(9) **Yücel Erdem**, Vakıflar ve Vakfiyeler, Ortı Doğu Gazetesi 10.XI.1974., s. 2.

(10) **Kunter H. B.**, Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri, İstanbul 1939, s. 12. Yazar, verdiği dip notunda bu hükme **Prof. Landsberger'**in Ankara Tarih Fakültesinde verdiği ders notlarından vardığını belirtiyor. Onun için fikrini ihtiyatla karşılamak gerekir.

edildiği görülmüştür. Bu mallara em-vâl-i mahcara tâbir olunmuştur (11).

Benu Şeybe, Peygamber zamanında Ka'be'nin koruyucuları idi. Bu imityazlarını son zamanlara kadar korudular. Kayıtlar, İslâm öncesi devirde bu idârenin Vakıf idâresine dönüştüğünü görmeye imkân verir. Burada vakıf kelimesi mevcuttur. Mülkiyet, ebedî olarak, mâbede ve onun Tanrı'sına hasredilmiştir. İşletilmesi ise özel kişilere, bedel karşılığı verilmiştir (12).

Yine geniş anlamda alınırsa, Ka'be, ilk vakıf olarak Hz. İbrahim tarafından vakfedilmiştir. Eski kavimlerde vakıflar mevcuttu, diyen **M. Z. Pakalın'a** göre (13) İskenderiye kütüphanesi, Zemzem Kuyusu, yollar, köprüler, mâbedler birer vakıftır.

Halbuki Cahiliye devrine en yakın bir İslâm bilginini alırsak, **İmam Şafi'i**: «Benim bildiğime göre vakfı yalnız Müslümanlar yapmıştır; Cahiliye ehli değil...» (14) Kur'an'da -vakfa ait hiçbir sarıh kayıt bulunmadığı halde, muhtelif hadislere dayanan İslâm fakihleri bu kuruşu Peygamber devrine kadar çıkarırlar. Bazı İslâm yazarları, Kudüs'te, İbrahim Peygamber tarafından yapılan vakıfların varlığından bahsederler (15).

c) İslâm'ın İlk Günlerinde Vakıf

Vakıf kelimesinin Kur'an'da bulunmadığını söyledik. Buna eş anlamlı söz olarak bugün düşündüğümüz «bırr», «sadaka» ve «ihsân» kelimeleri tabiatıyla vakfın mefhumuna girmez. Buna karşılık Kur'an'da: «Sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe erişemezsiniz. Her ne sarfederseniz şüphesiz Allah onu bilir» (Kur., III, 92), «... iyilikte ve fenalıktan sakınmakta yardımlaşın...» (Kur., V, 2) bulunmaktadır.

Müslümanları vakıf kurmaya götüren nedenleri **Hz. Muhammed'in** Hadislerinde buluruz: «Ademoğlu ölünce yapmakta olduğu hayır işleri durur. Ancak üçü müstesnadır: Faydalı ilim bırakan,

arkasından duâ eden iyi evlâdı olan, bir de sadaka - câriye, yani kesilmeden devam eden hayır yapanların sevabı kesilmez. Yine vakıf hakkında sağlam bir dayanak, Hz. Ömer'den rivâyet edilen bir Hadistir. Burada Hz. Ömer, sağlığında **Semğ** adı verilen ve öz malı bir hurmalığı vakfetmek isteyerek Hz. Muhammed'e başvurur: «— Yâ Resulullah, bana göre en güzel ve kıymetli bir hurmalığa mâlik bulunuyorum. Hâlis kazanım olan bu malımı vakfetmek istiyorum. diye Peygamber'e sorduğunda O: Bu hurmalığın aslını, rakabesini vakfet. Artık o satılmaz, hibe edilmez, vâris olunmaz, yalnız onun mahsulü (ihtiyacı olana) infak edilir, yedirilir» buyurdu. (16)

Yine vakfın menşei Peygamber'e kadar götürmek isteyen hukukçular konu ile ilgili Hadisleri toplamaya gayret ederler: Enes b. Mâlik'ten rivâyet edilen bir Hadise göre Peygamber, Benû Naccâr'dan bahçeler satın alarak burada bir cami yapmak istiyordu. Onlar verilen parayı reddettiler ve toprağı kalplerindeki Allah muhabbeti için verdiler. (17) Diğer bir Hadis âile vakfını ihtiva eder: Kur'an'ın III. sûre 86. âyeti nâzil olduğunda, Ebû Talha çok kıymetli toprağı olan Medine'deki Beyruha bahçesini Peygamber'e bıraktı. Peygamber burada gölgelenir ve suyundan içerdi. Fakat daha sonra Peygamber bunu iade etti ve Ebû Talha'ya onu ebeveynlerine

(11) **Copur Kadızâde Hüseyin Hilmi**, Vakfa Dâir Tetkik, İ. Ü. Hukuk Fak. Mecm., Sene II, Sayı 12, s. 85.

(12) **Gaudefroy - Demombynes**, Mahomet, p. 84. Yazar bu fikri şu eserlerden naklediyor: **Dussaud**, La pénétration des Arabes en Syrie 123; **Welhausen**, Reste arabischen Heidentums (in, Skizzen und vorarbeiten), 83.

(13) **Pakalın M. Z.**, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözl. C. III, s. 579.

(14) **Şâfi'i**, Kitâbu'l-Umm, C. III, s. 275 - 280.

(15) **Köprülü F.**, Vakıf Müessesesinin... Vakıflar Dergisi, S. II, s. 3

(16) Sahih-i Buhari Muhtasarı, Tecrid-i Sarıh Tercümesi C. VIII, s. 221.

(17) **Buhari**, Vasaya B.28, 31, 35.

birakmasını tavsiye etti. Bunun üzerine Ebû Talha, bahçeyi Ubeyy ve Hasan'a bıraktı ⁽¹⁸⁾ Böylece Peygamber'in sözleri ve belki fiilleri sonra gelen müslümanlara vakıf kurma yolunu açmış bulunuyordu.

3. İlk Vakıf Tesisleri

İlk ve klâsik devir dediğimiz devir için bulduğumuz belgeler daha sonraki devirlerden daha azdır. Hicrî 290 yılından önce herhangi bir kitâbeye rastlamayız (Kudüs'te bir mausolée); buradan H. 355 yılına sığıyoruz (Kahire'de bir sarnıç). Hicrî V. yüzyıldan itibaren artık belgelerle karşılaşmaya başlarız. ⁽¹⁹⁾ Kitâbenin noksanlığı, epigrafik materyalin genel olarak azlığından çok bu devirde vakfın mütevazî tabiatına bağlıdır. Yazılı kaydın bulunmaması da vakıf kurulurken yazılı bir usule başvurulmamasındadır. Bizim için en eski kaynaklar fıkıh kitaplarında bulunur. Bunlar bilhassa bir önceki yüzyılda yaşayanların sunduğu materyallere dayanarak III. Hicrî yüzyılda işlenmişlerdir. ⁽²⁰⁾

Burada, vakfa genel şer'î açıklamalarla bir kaç sayfa ayıran **Sahnûn** ile **İmam Şâfi'i** ve kadılar ile idârî görevlilere yardımcı olacak şekilde çeşitli meselelere dokunan ve yukarıda sözünü ettiğimiz **Hassâf** (ölm. H. 261) ile **Hilâl el-Rey** diye anılan **Hilâl b. Yahyâ** (ölm. H. 245) nın vakfa hasredilmiş kitapları üzerinde durmuyoruz ⁽²¹⁾.

Makrizî, Mısır'da vakfın daha önceki durumu hakkında ilgi çekici bilgiler verir. ⁽²²⁾ İlk defa Ebû Bekir Muhammed b. Ali el-Mazarâ'i (ölm. H. 345/M. 956)'nin arazisini Kutsal Topraklar ve diğer maksatlar için vakfettiğini yazar. Fakat hemen Fatimiler, gayri menkullerin (bien - fonds) vakıf haline sokulmasını yasakladılar ve bu iş için kendisine divân el - ahhâs ile yardımcı olan Kadîu'l-Kudât'ı görevlendirirler. H. 363/M. 974 yılında Muiz, vakıf gelirleri ve

vakıf şerâitinin Beyt el-Mâl'e bırakılmasını emretti. Vakıfların gâllisi yıllık olarak 1.500.000 dirheme balığ oldu. Vakıftan yararlanacaklara bu paradan verildiği gibi geri kalan Hazine'ye katıldı. Bu isticâr sistemi daha sonra Hâkim zamanında geliri o derecede düştü ki camilerin bakım ve onarımına kâfi gelmeyecek hale geldi. Bu nedenle o H. 405/M. 1014 yılında yeni bir müessese kurarak, camilerin durumunu devamlı olarak kontrol altına aldı ⁽²³⁾.

Özellikle Türklerin Doğu'da hâkimiyetlerini kurdukları çağdan itibaren vakıf, aristokrat idâreciler ve sultanlar tarafından yapılarak büyük önem kazanmış ve ehl-i sünnet kurumları yararı olarak politik - kültürel ölçülere ulaşmıştır. ⁽²⁴⁾ Bu konuda, henüz ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar devrinde (X. y.y. sonu - XII. y.y. başı) yapılan bir vakıf, İslâm tarihçi ve hukukçularının dikkatini çekmektedir. ⁽²⁵⁾ Bu vakıf Karahanlı emiri Ebû İshâk İbrahim b. Nasr Tamgâc Buğra Han'ın vakfidir. Bu vakfın önemi ilk resmî medrese olarak bilinen Selçuklu veziri Nizâmu'l - Mülk'ün Bağdat'da kurduğu (M. 1067) medreseden önce ehl-i sünnet görüşünü savunan bir medrese olarak tesis edilmiş olmasıdır. Yine, Tamgâc Buğra Han'ın H. 458/M. 1065 - 1066 tarihini taşıyan bir bimaristan (dâru's-şifâ) vakfı vardır. H. 438 yılından H. 460

(18) Heffening, Wakf, Encyclopedie de l'Islâm, C.IV, s.1156 naklen bkz Buhari Vasâyâ, B. 23Nasâ'i lhbâs, B. 3; Ibn Hanbel, II, 114

(19) Répertoire Chronologique d'épigraphie Arabe, nos. 840, 1620, 2148, 2480, 2616, 2619, v.s...

(20) Cahen Cl., Réflexions sur le waqf ancien, Studia Islamica, C. xiv s. 40 - 41.

(21) Aynı makale - Daha geniş bilgi için başvurulur..

(22) Makrizî, Hitat, C. II, s. 295

(23) Heffening, Wakf, E.I., C. IV, s. 1156 - 57

(24) Schacht J., Early Doctrines on Waqf, Köp-rülü Armağanı, 1953, s. 443

(25) Khadr M., Deux actes de Waqf d'un qarahaniide d'Asie Centrale, Journal Asiatique, Tome: CCLV, fasc. 3 - 4, s. 305 - 334.

yılına kadar hükmeden Tamğâc Buğra Han, çağdaşlarının gözünde ehl-i sünnet görüşlü örnek bir dindardı. Bu vakıflarda daha H. III/M. IX. yüzyılda tespit edilen yerine getirilmesi zorunlu olan şartlar bulunmakta idi. Tamğâc Han'ın medrese vakfının içinde ayrıca bir türbe daha vardır ki kendinden önce böyle bir örnek görmediğimiz halde, daha sonra M. XII. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Suriye'de örneklerine rastlayacağız. (26)

4. Mezhep İmamlarının Vakıf Hakkında Görüşleri

Mezhep imamlarının vakıf hakkın da görüşleri, henüz birtakım ilkeleri ortaya çıkan bu kurum üzerinde H. II. yüzyıl bilginlerinin görüşlerini yansıtır.

İmam-ı Azam vakıf hakkında gayet hassas davranmıştır. Bu dikkat ve hassasiyet Kur'an'daki miras âyetlerinin çiğnenmemesini hedef almaktadır. **İmam-ı Azam** vakfa cevaz vermekle beraber, lüzum ifâde etmeyeceğini (27) ve âriyet kabilinden olduğunu söyler. Bu durumda vakfolunan mal vâkıfın mülkünden çıkmaz ve istediği zaman vakıftan geri dönebilir. (28) **İmam-ı Azam** vakfı bir müessese olarak kabul eder. Onun öğrencisi olan **İmam Ebû Yusuf** vakfın ateşli bir savunucusu hocasının kabul etmediği «gallesi (geliri) tamamıyla vâkifa (vakfeden kişiye) ait olmak üzere vakıf tesisini bir Hadis'e dayanarak kabul etmiştir. **İmam Ebû Yusuf**, Hanefî Mezhebi'ndeki vakıf prensiplerinin esaslarını kurmuştur. (29) Kendisi bir hac esnasında Medîne'deki İslâm vakıflarını gördükten sonra, bu müessesenin İslâm ümmeti için çok faydalı olacağına kanaat getirmiştir.

Şâfi'i, Ebû Hanîfe'den ayrı görüştedir. **Şâfi'i** vakfın, mülkiyet olarak, vâkıfın ve vârislerinin mülkiyeti olarak kalacağı hakkındaki görüşü reddeder.

İmam Şâfi'i ve **Ahmet b. Hanbel'e** göre müebbed bir cihete vakfedilen bir

mülk vâkıfın mülkünden çıkar. Halbuki Mâlikilere göre vakfedilen bir mal, başkasının mülküne girmezse de, bazı tasarruflar itibariyle vâkıfın ve vârislerinin mülkünden çıkmaz. (30)

Görüldüğü gibi, bu bilginler vakfın şahıs hukuku ile ilgili kısmı üzerinde durmuş; vakfın nereden geldiğini belirtmemişlerdir.

5. Batılı Bilginlerin Vakıf Hakkındaki Görüşleri

Batılı bilginler, İslâm vakıf müessesesine yakın ilgi göstermişler ve bunun kaynağını araştırmak yolunu tutmuşlardır. İslâm ülkelerinin bir kısmının Batı'nın sömürgesi altında bulunması sırasında, özellikle Kuzey Afrika'da, örf hukuku ile birlikte bir vakıf müessesesiyle karşılaşmaları, onları bu kurum hakkında nasıl davranmaları gerektiği ve bu kurumun menşei hakkında düşündürmüştür. Öte yandan, gerek İslâm hukuku açısından ve gerek tarih açısından, bu kurumun önemi, araştırmalarına konu olmuştur.

J. Schacht bu kurumun kaynağı hakkında görüşlerini şu maddeler altında özetlemiştir. (31)

1. Eski Araplar arasında yaygın olan bir çeşit senelik olarak toplanan paraya bağlanabilir. Bu İslâm hukukunda

(26) Aynı makale, s. 308 - 311. Bu vakıflar Arapça metin ve Fransızca çevirileriyle aynen neşredilmiştir. **C.E. Bosworth**, A propo de deux actes de waaf adı altında yine aynı derginin yıl 1968 cilt CCVI fasc. 3 - 4 de kendi görüşünü ve bazı kelimeleri açıklamasını sunmuştur.

(27) Vakf-ı Lâzım : Vakfeden veya hâkim tarafından feshedilmesi caiz olmayan vakıftır.

(28) **Berki A.H.**, Vakıflar, s. 5

(29) **Köprülü F.**, Vakıf Müessesesi... V.D., C. II s. 4

(30) **Bilmem Ö.N.**, İstilahatı Fıkhiyye Kamusu, C. IV, s. 172; **Berki A.H.** Vakıflar, s. 43, dipnot : 2

(31) **Schacht J.**, Islamic Society and Civilisation, p 564 - 65. (Cambridge History of Islam C. II).

pek az iz bırakmış, daha ziyâde Mâliki Mezhebi'nde revac bulmuştur.

2. Vakfın ikinci kaynağı, H. III/M. IX. yüzyılın başlangıcında görülmüştür. Daha sonraları ise arka plâna itilmiştir. Birinciden daha büyük önemi hâizdir. Vakfın bu kaynağı Cihad için yapılan yardımlardır.

3. İslâm'ın ilk asırlarında Mısır'da uygulanmış ve örneği Bizans'ın Piae Casuae'sından alınmıştır.

4. Bu, özellikle Irak'ta H. III/M. IX. yüzyılın ilk yarısında büyük bir gelişme göstermiş ve belki de vakıfla ilgili İslâm hukukunun ortaya koyduğu en son görüşün şekillenmesinde pek etkili olmuştur. Buna göre vakıf, Müslüman orta sınıfın kızlarını, hattâ kız çocukların soyundan gelenleri, Kur'an'ın miras hukukunun tanıdığı haklardan yoksun bırakma arzusundan doğmuştur. Başka bir deyişle eski Arap pederşâhî aile sistemini kuvvetlendirmek ve aynı zamanda vakfın kurucusunun âilesi soyundan gelenlere iyice bağlamak için mevâlinin gerekli ihtiyaçlarını karşılamak arzusundan doğmuştur. Her iki amaç da şeriatle çatışma halindedir.

5. Vakfın bu kaynağı ise, herhangi bir zilyed çeşidinin sahip olmadığı bir emniyete sahipti. Ve mülkün gaspedilme ye karşı bir nevi garantisi olarak yaygınlaştı.

Gatteschi'ye göre vakıf müessesesi, diğer İslâm müesseseleri gibi main - morte ve Emphytéose usullerine vakıf olan Romalılara tâbi kavimlerden iktibas edilmiştir. Gerçekte bu kurum Roma hukukunun Res - sacrae'sine benzer. Roma hukukunun Res - sacrae dedikleri şeyden kimse istifâde edemez ve o, kimseye ait değildir. Romalıların Res - sacrae'leri Müslümanların en çok vakıf yeri olan camilerine benzer (32)

Morand ise vakıf hakkındaki geniş makalesinde bu kurum hakkında özetle şu görüşü savunur : «İlk Müslümanlar-

da hayır müesseseleri kurma fikri vardı. Kendi geleneklerine aykırı gelen bazı hükümlerden kurtulmak için, dini ahkâma aykırı düşmeyen bir formüle yöneltiler. Böylece Doğu Roma İmparatorluğu'nun Roma hukukundan esinlendiler. Daha sonra Doğudaki Hristiyanlar, bilhassa Mısır'da, kiliselerine yardım etmek için vakıf formunu aldılar. (Bu devir) İslâm dini edebiyatında da Hristiyan etkiler olduğu gibi, aynı şey hukukunda da görülür» (33).

Buna yakın bir görüşü, Encyclopédie de l'Islam'da Wakf maddesini çok geniş kaynaklara dayanarak derli - toplu yazan **Heffening** de savunur : «Araplar fethettikleri ülkelerde kiliseler, hastahaneler, yetimhane ve bakımevleri gibi halk yararına kurumlar (Piae Casuae) gördüler ve kendi dinlerindeki hayır ahkâmını gerçekleştirmek için bu şekli ele aldılar. Bu kurumlar administratores denilen kimseler tarafından idare edilmekteydi ve din adamlarının (éveques) yüksek himâyeleri altına verilmişti. (34)

Belin ve **De Nauphal**, vakıf, Peygamber tarafından teşvik edilen dini sadakalar pratiğinden ve H. II. yüzyılda müctehidlerin Müslümanları, ezeli ve geri dönülmez hayır işlerine itmelerinden doğmuştur. (35) derler.

Van Berchem ise vakfı şöyle açıklamıştır : «Böylece toprak, bütün hukuki değişikliklerden kurtulan kutsal bir şey oluyordu; bir kelime ile alınan topraklar vakfa tahvil edilmiş oldu. Bu zamandan itibaren de Peygamber'in âilesi, İslâm

(32) **Morand M.**, De la Nature Juridique du Hobous, p. 224 in (Etudes de Droit Musulman Algérie Alger 1910); **Çopurkadızâde Hüseyin Nacı**, Vakfa Dair Tetkik, İ. Ü. Hukuk Fak. Mecm., Sene II, Sayı 12, s. 96.

(33) **Morand M.**, De la Nature Juridique du Hobous, s. 255

(34) **Heffening**, Wakf, E. İ. p. 1156 Naklen : Saleilles, Les Piae Casuae dans le Droit de Justinien, Mélanges Gérardin, Paris 1907, p. 513 v.d..

(35) **Morand M.**, De la Nature Juridique du Hobous, p. 244

Cemaatı adına, bunların yöneticileri oldular ve hiçbir mülkiyet hakkına sahip olmadılar.» (36)

Bu görüşlere karşılık, Müslüman bilginler tarafından, kanımızca yeterli cevap verilmemiştir. **Köprülü**, İslâm vakfının menşesini açıklarken bunun eski Roma hukukundan değil, Bizans hukukundan esinlenerek geliştiğini ifade eder (37). Böylece o, **M. Morand**'ın görüşlerini kabullenir.

Kanımızca vakfın yabancı etkilerle doğup doğmadığını kesinlikle savunmak için henüz H. II. yüzyılda kurumlaşan

ve «Vakıf kuralları» diye adlandırılan kitapların çıktığı bir zamanda Müslüman yazarların bahsetmedikleri bir yabancı etki üzerinde düşünmek gerekecektir. Yine Hicaz topraklarının dışında İslâmiyet Suriye, Irak ve Mısır'a doğru genişlerken buralarda vakfa benzer kurumların vakfa dönüşüp dönüşmediği de hiç şüphesiz bir araştırma konusu olabilecek niteliktedir.

(36) **Van Berchem**, *La Propriété Territoriale et l'Impôt Foncier sous les Premiers Calife*, p. 12

(37) **Köprülü F.**, *Vakıf Müessesesinin... Vakıflar Derg. C. II, s. 1 - 37*